

۵۰ سال مطبوعات به روایت آمار

به انضمام

نیم قرن کتاب شماری در ایران

(۱۳۴۷ تا ۱۳۹۶)

سیّد خزیمه قاسمی

چهارگانه

سرشناسه: قاسمی، سیدفرید، ۱۳۴۳ -

عنوان و نام پدیدآور:

۵۰ سال مطبوعات به روایت آمار

به انضمام نیم قرن کتاب‌شماری در ایران ۱۳۴۷ تا ۱۳۹۶ / سیدفرید قاسمی.

مشخصات نشر:

تهران: مؤسسه فرهنگی - هنری جهان کتاب، ۱۳۹۸.

شرحیات ظاهری: ۱۲۴ ص؛ ۱۴/۵×۲۱/۵ س.م.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۹۶۷-۱۹-۴

وضعیت فهرست نویسی: فیا

ادداشت: نمایه

عنوان گسترده:

پنجاه سال مطبوعات به روایت آمار به انضمام نیم قرن کتاب‌شماری در ایران ۱۳۴۷ تا ۱۳۹۶.

موضوع: مطبوعات -- ایران -- آمار

Press -- Iran -- Statistics

موضوع: مطبوعات -- ایران -- تاریخ -- ۱۳۴۰ - ۱۳۹۶

موضوع:

Press -- Iran -- History -- 1968-2017

موضوع: کتاب -- ایران -- آمار

Books -- Iran -- Statistics

موضوع: نشر و ناشران -- ایران -- آمار

موضوع:

Publishers and publishing -- Iran -- Statistics

موضوع:

کتابشناسی -- ایران -- تاریخ -- ۱۳۴۷ - ۱۳۹۶

موضوع:

Bibliography -- Iran -- History -- 1968-2017

رده‌بندی کنگره: PN۵۴۴۹

رده‌بندی دیویی: ۵۵۰.۲۱/۰۷۹

شماره کتابشناسی ملی: ۵۷۷۲۱۳۸

انتشارات مؤسسه فرهنگی - هنری

جاهان کتاب

۵۰ سال مدارات به روایت آمار

به انضمام

نیم قرن کتاب‌سماری در ایران

۱۳۴۷ ز ۳۹۶

سید فرید قاسمی

چاپ اول: ۱۳۹۸

شمارگان: ۳۰۰ نسخه

همه حقوق محفوظ است.

تهران. صندوق پستی ۷۷۶۵-۱۵۸۷۵

تلفن: ۹۸-۹۷-۶۶۹۶۸۰

email: info@jahaneketab.ir

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۹۶۷-۱۹-۴

۲۲۰۰۰ تومان

فهرست

۵۱.....	۱۳۶۵
۵۲.....	۱۳۶۶
۵۲.....	۱۳۶۷
۵۳.....	۱۳۶۸
۵۴.....	۱۳۶۹
۵۵.....	۱۳۷۰
۵۷.....	۱۳۷۱
۵۸.....	۱۳۷۱
۵۹.....	۱۳۷۲
۶۰.....	۱۳۷۳
۶۱.....	۱۳۷۴
۶۱.....	۱۳۷۵
۶۱.....	۱۳۷۶
۶۲.....	۱۳۷۷
۶۴.....	۱۳۷۸
۶۵.....	۱۳۷۹
۶۶.....	۱۳۸۰
۶۷.....	۱۳۸۱
۶۸.....	۱۳۸۲
۶۸.....	۱۳۸۳
۶۹.....	۱۳۸۴
۶۹.....	۱۳۸۵
۶۹.....	۱۳۸۶

۷.....	درآمد
--------	-------

مطبوعات

۳۳.....	۱۳۴۷
۳۳.....	۱۳۴۸
۳۴.....	۱۳۴۹
۳۵.....	۱۳۵۰
۳۷.....	۱۳۵۱
۳۹.....	۱۳۵۲
۴۱.....	۱۳۵۳
۴۲.....	۱۳۵۴
۴۴.....	۱۳۵۵
۴۴.....	۱۳۵۶
۴۵.....	۱۳۵۷
۴۶.....	۱۳۵۸
۴۶.....	۱۳۵۹
۴۷.....	۱۳۶۰
۴۷.....	۱۳۶۱
۴۸.....	۱۳۶۲
۴۸.....	۱۳۶۳
۴۹.....	۱۳۶۴
۵۰.....	۱۳۶۵

۹۲.....	۱۳۶۷
۹۳.....	۱۳۶۸
۹۳.....	۱۳۶۹
۹۳.....	۱۳۷۰
۹۳.....	۱۳۷۱
۹۴.....	۱۳۷۲
۹۴.....	۱۳۷۳
۹۴.....	۱۳۷۴
۹۴.....	۱۳۷۵
۹۴.....	۱۳۷۶
۹۵.....	۱۳۷۷
۹۵.....	۱۳۷۸
۹۵.....	۱۳۷۹
۹۵.....	۱۳۸۰
۹۵.....	۱۳۸۱
۹۶.....	۱۳۸۲
۹۶.....	۱۳۸۳
۹۶.....	۱۳۸۴
۹۶.....	۱۳۸۵
۹۷.....	۱۳۸۶
۹۷.....	۱۳۸۷
۹۷.....	۱۳۸۸
۹۷.....	۱۳۸۹
۹۷.....	۱۳۹۰
۹۸.....	۱۳۹۱
۹۸.....	۱۳۹۲
۹۸.....	۱۳۹۳
۹۸.....	۱۳۹۴
۹۸.....	۱۳۹۵
۹۸.....	۱۳۹۶
۱۱۳.....	نمایه

۷۰.....	۱۳۸۷
۷۰.....	۱۳۸۸
۷۰.....	۱۳۸۹
۷۰.....	۱۳۹۰
۷۱.....	۱۳۹۱
۷۱.....	۱۳۹۲
۷۲.....	۱۳۹۳
۷۲.....	۱۳۹۴
۷۳.....	۱۳۹۵
۷۴.....	۱۳۹۶
۸۹.....	کتاب
۸۹.....	۱۳۴۷
۸۹.....	۱۳۴۸
۸۹.....	۱۳۴۹
۸۹.....	۱۳۵۰
۸۹.....	۱۳۵۱
۹۰.....	۱۳۵۲
۹۰.....	۱۳۵۳
۹۰.....	۱۳۵۴
۹۰.....	۱۳۵۵
۹۰.....	۱۳۵۶
۹۰.....	۱۳۵۷
۹۱.....	۱۳۵۸
۹۱.....	۱۳۵۹
۹۱.....	۱۳۶۰
۹۱.....	۱۳۶۱
۹۱.....	۱۳۶۲
۹۲.....	۱۳۶۳
۹۲.....	۱۳۶۴
۹۲.....	۱۳۶۵
۹۲.....	۱۳۶۶

درآمد

روزگار ادگاه رهی به «احصائیه» ای برخوردارم که به زمانه حاکمیت فتحعلی شاه قاجار تعدی داشت. از این «سرشماری» که پیش از نشر کتاب، روزنامه و بِلَّةٔ فارسی در کشور ما گرد آورده اند می توان به عنوان قدیم ترین آمارنامه ایران معاصر یاد کرد. کارنامه شمارش گره های احصائیه یادشده و دوره های محمد شاه، ناصرالدین شاه، مظفرالدین شاه و دیگر حکمران های قاجار و حتی دوار پسین را که مرور می کنیم در می یابیم احصائیه نویس ها از دیروز تا هنوز بر این سر اهتمام خود را صرف «نفوس و مسکن» کرده اند و توجه درختانی به چاپ کرده ها نشان نداده اند. از این رو، نخستین آمارنگاری و شمارش گری کتاب کاوانه، مجله پژوهانه و روزنامه شناسانه را باید در لایه های کتاب ها و روزنامه های سپیده دم چاپ سپاری های فارسی جست و جو کرد.^۱

می دانیم که تأسیس نخستین چاپخانه و نشر اولین کتاب در سال ۱۰۴۸ ق در جلفای اصفهان می رفت تا سرآغاز یک تحول اساسی در کشور شود اما دیری نباید که بر اثر سعایت های تنگ نظرانه این چاپخانه پس از نشر شماری کتاب و اعلان دیوارکوب غیرفارسی متوقف شد. همچنین وقوف داریم که چاپ کتاب به زبان فارسی در

ایران با انتشار *فتح‌نامه* و *جهادیه* در سال ۱۲۳۳ ق در تبریز شروع شد. اگر این تاریخ را مبدأ چاپ و نشر کتاب فارسی در ایران بدانیم کتاب چاپی فارسی ایرانی تا سال ۱۳۹۷ خورشیدی حدود ۲۰۳ سال (۱۱۰ سال در عهد قاجار، ۵۳ سال در روزگار پهلوی و تا امروز ۴۰ سال در زمانه جمهوری اسلامی) را از سر گذرانده است. آنچه مطبوعات ادواری می‌نامیم اما حدود ۲۰ سال کمتر از کتاب فارسی پیشینه دارد. چون پیش‌شماره اولین نشریه ادواری فارسی ایران ۱۲۵۲ ق/ ۱۲۱۵ ش در تهران ملوع کرد. زمانی که نشریه ادواری در تهران متولد شد حدود ۱۴ سال از چاپ نشر کتاب فارسی در شهر تهران می‌گذشت. تهران از سال ۱۲۳۹ ق - پس از اصفهان و تبریز - صاحب کتاب چاپی شد اما گویا نخستین شهر ایرانی است که به آماردهی کتاب اهتمام کرد. یکی از فهرست‌های بسامانی که در بردارنده چاپکرده‌های چهار دهه و اندی از روزگاران نخستین نشر کتاب در تهران (۱۲۳۹ - ۱۲۸۲ ق) است و به ضمیمه کتاب *گنجینه اثر سیرت عبدالوهاب معتمدالدوله* به چاپ رسیده، خود مشتمل بر روایاتی است از مرحوم نخست کار. این فهرست نشان می‌دهد که از سال ۱۲۳۹ تا ۱۲۸۲ ق پس از ۳۳۸ عنوان کتاب در تهران انتشار یافته است. کتاب‌های منتشر شده را در این فهرست به ۲۵ رده طبقه‌بندی کرده‌اند و بنابر آنچه در این سیاهه آمده، در ۴۳ سال نخست نشر در تهران، ۳۵ عنوان «کُتب فقهیه»، ۱۲ عنوان «کُتب اصولیه»، ۱۰ عنوان «تفسیر»، ۱۳ عنوان «کُتب اللغة»، ۱۸ عنوان «کُتب تواریخ»، ۶ عنوان «کُتب مذهب»، ۶ عنوان «در کلام»، ۱۱ عنوان «کُتب طب»، ۱۴ عنوان «کُتب ادبیه»، ۵ عنوان «در منطق»، ۵ عنوان «معانی بیان»، ۱۸ عنوان «در نحو»، ۶ عنوان «در صرف»، ۱۰ عنوان «در هیئت، حساب، نجوم، هندسه، جغرافیا و سیاق»، ۲ عنوان «کُتب رجال»،

۴ عنوان «از کُتب بحارالانوار»، ۲ عنوان «کُتب تفسیر خواب»، ۳۰ عنوان «کُتب احادیث و اخبار و غیره فارسی»، ۱۴ عنوان «کُتب احادیث و اخبار و غیره عربی»، ۲ عنوان «در علم عروض»، ۱۴ عنوان «کُتب ادعیه»، ۲۱ عنوان «کُتب مصیبت»، ۳۲ عنوان «دیوانات»، ۱۱ عنوان «قصه و حکایات» و ۴۷ عنوان «بچه‌خانی [بچه‌خوانی / ادبیات کودک و نوجوان]» چاپ و منتشر شده‌اند.^۲

از روده پایانی این فهرست به ما یادآور می‌شود که معضل آمارهای نشر به دهه‌های آغازین باز می‌گردد:

«... تذکره به چاپ رسیده و اسامی آن‌ها در صفحه مقابل ذکر شده، بعضی از آن‌ها کراراً و مراً به طبع رسیده که عده آن مشخص و معلوم نیست از قبیل کرم‌الحید و جوهری و زادالمعاد و امثال آن و بعض دیگر عده آن معلوم و مشخص است که چند مرتبه چاپ شده [...] از جمله کتاب مستطاب حاج «تارفین است که از کتاب‌های معتبره و معروفه ادعیه [...] است سه مرتبه تا به حال به حلقه طبع در آمده و الحق چاپ سیم [سوم] بسیار خوب است.»

از سوی دیگر با نگاهی به «روزنامه»‌هایی که از آغاز تا سال ۱۲۸۲ق در ایران انتشار یافته‌اند و مطابقت اعلان‌های منتشر شده در باب کتاب در این روزنامه‌ها با فهرست مزبور، درمی‌یابیم که فهرست ضمیمه گنجینه که به «فهرست جمیع کتاب‌ها» نامبردار است، داستی‌ها و افتادگی‌هایی دارد. برای مثال، کتاب محرق القلوب را که بنا بر روایتی نخستین کتاب چاپ تهران است، در این سیاهه نیآورده‌اند.^۳ همچنین تطبیق فهرست ضمیمه کتاب گنجینه با اعلان‌های یک کتاب‌فروش ناشر به نام حاج عبدالمحمد نیز نشان می‌دهد که نام بسیاری از کتاب‌های منتشر شده در این فهرست نیست.^۴ فهرستی اعلان‌گونه که پیاپی گاه به

توالی و گاه به تناوب به مدت پنج سال در شماره‌های روزنامه وقایع اتفاقیه به چاپ رسیده است و در هر شماره تعداد دیگری از کتاب‌ها را با ذکر قیمت معرفی کرده‌اند. از مجموعه این اعلان‌های پیاپی می‌توان به عنوان نخستین فهرست کتاب‌های موجود در بازار ایران - مندرج در مطبوعات - یاد کرد.^۶

اعلان‌های یادشده در شماری از نشریه‌های عهد قاجار تداوم داشت. بعضی از چاپکرده‌های مطبوعاتی را اما باید سرآغاز محسوب کنیم؛ مانند «فهرست کتاب‌های تألیف‌شده به وسیله حکمای یونان و عرب و ایران در نیم کیمیا»^۷ که در زمره نخستین کتاب‌شناسی‌های چاپکرده در مطبوعات ایران است.

به‌طور کلی شماری از روش‌نگارهای عصر قاجار به کتاب‌شناسی توجه درخوری داشته‌اند. بابایی^۸ که «کتاب‌شناسی پدیدآور» یا به قول بعضی‌ها «کتاب‌شناسی شرح سال» را چاپ کرده‌اند^۹ و دست‌کم کتاب‌شماری را از یاد نبرده‌اند. البته این آثار می‌تواند با انتشار سالنامه ایران در عهد ناصری انضباط بیشتری پیدا کرد. نامه‌ها، تصب‌ها، عددها و رقم‌هایی که پیشتر فقط در گزارش‌های تکنسین‌های ماهانه، هفتگی، روزانه/ روزنامه دارالطباعة/ روزنامه وزارت انطباعات می‌آمد پس از پالایش به سالنامه راه می‌یافت. این شیوه از سال ۲۹۰ تا ۱۳۲۵ ق، که وزارت انطباعات منحل شد، استمرار داشت. نمونه این‌گونه سرشماری را در چکیده و متن کامل سالنامه‌های ایران آورده‌ام.^{۱۰} البته از یاد نباید ببریم که هم‌زمان با تلاش‌های دولتی کوشش‌های ملّتی نیز به سرانجام می‌رسید. نمونه این سعی «فهرست کتابخانه [کتاب‌فروشی] تربیت»^{۱۱} است.

باری، با انحلال وزارت انطباعات، امور کتاب و مطبوعات به

سیطره وزارت معارف درآمد. کاربه‌دستان وزارتخانه زمانی که دیدند از کنسولگری انگلیس^{۱۱} در رشت تا سفارت آلمان در تهران^{۱۲} و روس‌ها به هر کجا که دستشان می‌رسد آمار و منابع ایرانی را گرد می‌آورند بار دیگر به فکر شمارش‌گری افتادند و «سالنامه در باب معارف و تعلیمات عمومی سنه ۱۳۲۸-۱۳۲۹» را نشر دادند که بعدها به سالنامه وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه تغییر نام داد.^{۱۳}

سالنامه یادشده نیز تصویری از اوضاع کتاب و مطبوعات دربر داشت. با این نوع چاپکرده‌ها امروز متوجه می‌شویم مثلاً در سال ۱۲۹۷ خورشیدی در سراسر ایران ۴۲ عنوان نشریه (۱۷ عنوان در تهران با شمارگان ۱۰۹۰۰ نسخه و ۲۵ عنوان در سایر ولایات ایران با تیراژ ۹۴۰۰ نسخه)، ۴۲ عنوان کتاب (۴۲ عنوان چاپ اول و ۲ عنوان چاپ دوم) به وسیله ۱۵ ناشر به چاپ رسانده‌اند. همچنین در سال یادشده در کل کشور ۳۸ چاپخانه (۱۳ چاپخانه در تهران و ۲۵ چاپخانه در شهرستان‌ها) به فعالیت مشغول رده‌اند. ۵۴ کتاب‌فروشی در شهرستان‌ها و ۲۵ کتاب‌فروشی در تهران (۱۱ کتاب‌فروشی در خیابان ناصریه، ۷ کتاب‌فروشی در بازار حلبی‌سازها، ۳ کتاب‌فروشی در تیمچه کتاب‌فروش‌ها و ۲ کتاب‌فروشی در لاله‌زار) در این محاسبه، بدون احتساب کتاب‌فروشی‌های سیار، ۲۵ کتاب‌فروشان ثابت و ۱۲ روزنامه‌فروش در ۱۲ نقطه تهران مطبوعه‌رسانی کرده‌اند. آمارهای یادشده را «شعبه/ دایره احصائی اداره کل انطباعات وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه» فراهم می‌آورد. این «دایره» بعدها «دایره آمار اداره کل نگارش» نامیده شد و با تغییرنام وزارت معارف به وزارت فرهنگ، زیرمجموعه این وزارتخانه قرار گرفت. هرچه اما زمان گذشت آمارنامه‌هایش گزیده‌تر و کلی‌تر شد تا جایی که بعضی از سال‌ها بود و نبودش ثمر و اثری نداشت.^{۱۴}